

Oma-aeg: kultuurisemiootiline uurimus

Jens Haug

jens@haug.com

1. Sissejuhatus

Kultuuri kirjeldamine ruumiliste metafooride abil võimaldab selliseid *oma* ja *võõra* eristusi nagu *tsenter* ja *perifeeria*. Seejuures on kultuuriliselt kauged, võõrad või perifeersed nähtused sageli kauged ka ruumiliselt. Nii on Eesti talumaastik enamasti *omam* kui Kongo külaidüll või püramiidid Egiptuses. Analoogilist *kauge* ja *võõra* kokkulangemist on võimalik jälgida ka ajateljel — teatud sündmused ja ettekujutused, mis asuvad lähiminevikus või -tulevikus, on *omad*, samas kui kauged — kas siis väga ammused või ettenähtamatus tulevikus paiknevad — on *võõrad*. Nii võib konstrueerida *oma-aja* mõiste, mis on võrreldav näiteks lennukile eraldatava õhuruumi-lõiguga marsruudil, kus 10 miili ees- ja tagapool on lubatud, ohutu ja oma ruum, ning see lõik liigub koos lennukiga kaasa. *Oma-aeg* on ettekujutus katkest pidevas ajas, mis on indiviidi jaoks oluline igapäevaelus reaalsuse mõtestamisel, hoomatav ja mõistetav ning mida individid peab *omaks* selles perioodis paiknevate ettekujutuste olulisuse või “omasuse” tõttu.

Käesoleva artikli ülesandeks on:

- a) *oma-aja* kontseptsiooni kirjeldamine;
- b) *oma-aja* ühiskondlik-kultuurilise olemuse kirjeldamine.

2. Oma-aeg – määratlus ja struktuur

Oma-aeg, mis on ettekujutus katkest pidevas ajas, on indiviidi jaoks oluline igapäevaelus reaalsuse mõtestamisel, hoomatav ja mõistetav. Nõnda omab ta teatud ulatuvust nii mineviku kui tuleviku suunal. Oma-aeg on ettekujutus ajast, mida ei vaadelda kui objekti, vaid millesse omatakse suhet, Martin Buberi järgi oleks see olukord, kus *See* muutub *Sinaks* (Buber 1993 [1923]: 8).

Arvestades olulisi erinevusi nende segmentide vahel on otstarbekas kirjeldada neid eraldi. Samuti väärib eraldi käsitlust piiri ja tõlke kui võõra mõtestamise fenomen.

Minevik

Oma-aja minevikuline segment on ettekujutus ajast, või lihtsamalt öeldes – aeg, minevik, mis on indiviidi jaoks oluline ning vastandub sellele minevikule, mis oma kauguse tõttu relevantne ei ole. Võrreldes tulevikuga on minevik omam, kuna ta on tuttav, suhteliselt muutumatu ning kontseptualiseeritud põhjuslikkuse ja järgnevusega. *Omas* minevikus paiknev on oluline ja *oma* niivõrd, kui tal on roll indiviidi tänaste veendumiste ja hoiakute ning käitumisotsuste kujundamisel. *See*, kas dinosaurused surid välja 65 või 12 miljonit aastat tagasi ja kas nad kannatasid seejuures või mitte, ei ole lihtsalt igapäevaelus oluline. Kindlasti on aga olulisem ja seega omam see periood, mida indiviid mäletab ja ka sellele eelnenud periood, mis kujundab indiviidi kultuurilist keskkonda – etniline mälu; religioosne ajalugu; vanaisa jutustused sellest, kuidas naabermajas elav mees ta metsavendluse ajal üles andis. Need on sündmused ja ettekujutused, mis ei ole kadunud *võõra* uduse horisondi taha ning mis on lülideks põhjuslikkuste ja tähenduste ahelas.

Oma-ajas paiknevad sündmused ja nähtused omavad märgilist iseloomu, nad tähendavad indiviidi jaoks midagi, kauged asjad ei tähenda kas üldse midagi või evivad vaid kaudset, kontekstuaalset tähendust. Sarnaselt sellega on oma-aeg mõistetav või mõistetavam, tõlget mittevajav.

Psühholoogiliselt on mineviku kogemine võimalik kahel erineval viisil, see aga omakorda kujutab erinevust *oma-võõra* teljel. Esimesel juhul

inkorporeeritakse minevik tegeliku “Mina” piiridesse, mõtestatakse kui *oma*. Teisel juhul kogetakse minevikku kui paratamatute asjaolude kogumit ning ennast kui passiivset osalist selles (Maslow 1997 [1971]: 282).

Mineviku kaotamine on kirjeldatud nii teaduses kui kultuuris. Esimesel juhul on sageli tegemist posttraumaatilise retrograadse amneesiaga, kus traumajärgselt kahjustub isoleeritult episoodilise mälu funktsiooni kandev osa ajust. Sellisel juhul on indiviidi sotsiaalne funktsioneerimine olulisel määral häiritud. Kultuuriliselt on minevikulise oma-aja defitsiiti kirjeldatud janitšeride ja mankurtide näitel (“janitšeri sündroom”).

Tulevik

Valides ülaltoodud pealkirja, eksisin ma kaks korda järjest, kirjutades kõigepealt *Olevik*, siis *Minevik* ning alles kolmandal katsel *Tulevik*. See iseloomustab hästi neid omadusi ja ettekujutusi, mis asuvad Tuleviku mõisteväljal ning annavad sellele oma konnotatsioonid. Kui minevik on *oma*, mõtestatud ja lineaarne, vaba ootamatustest ja teadmatusest, siis tulevik – ka *oma* ja hoomatav tulevik – on igas mõttes mineviku vastandiks. Lineaarsuse ja kindluse asemele tulevad bifurkatsioonid, tõenäosused, teadmatus ja lootused. Ka tuleviku kogemise neuroloogilised alused on kirjeldatavad läbi *hirmu* ja *ärevuse*.

Oma-aja tulevikusegmendina saab kirjeldada aega, mille suhtes indiviid ei ole ükskõikne, lootes, et suuremad, apokalüptilised muutused elukeskkonnas jäävad tulemata ning inimväärne elu tänapäevases mõistes saab jätkuda. On tähelepanuväärne, et Lääne kultuuri tänapäevane ettekujutus kaugest tulevikust on pigem eshatoloogiline, sest teaduse järgi on iga kosmiliselt välja arenenud asja või asjade süsteemi tulevaseks lõpuks surm ja tragöödia. *Oma* on see tulevik, mille suhtes indiviidil on lootused, isegi juhul, kui see ulatub üle tema eluea. Selle ajaperioodiga arvestamisel põhinevad paljud olulised otsustused ja praktikad, alates keskkonna-alastest hoiakutest ja käitumistest, olulistest poliitilistest otsustest ning lõpetades elukondlike otsustustega nagu näiteks katusematerjali valik. Kuid sellel on ka kognitiivsed aspektid. Inimene tajub aega oma igapäevareaalsuses kui pidevat ja lõplikku (Berger ja Luckmann 1966: 41), aja segmenteerimine ja lõpetatus

on kontseptualiseerimise eelduseks, kuna sellel, millel ei ole lõppu, ei ole ka tähendust (Lotman 1999: 171). Ettekujutuses ajast on piiri omamine hädavajalik, et pääseda metsikust mõttest igaviku kohta. Teisalt aga toimub kultuuris pidev võitlus surmaga, lõppudega, mille esimeseks väljenduseks oli tsükliline aeg (Samas, 172). Nii võib vaadelda surmahetkest kaugemale ulatuvat oma-aega kui omamoodi relikti tsüklilisest mütoloogilisest ajast, mis annab võimaluse mõelda teatud surmajärgsele ajale kui *omale*, pakkudes subjektiivses reaalsuses “sujuvat” üleminekut olematusele.

Oma-aeg võib tuleviku suunal olla erineva ulatuvusega. Monumentaalsed rajatised, mille ehitamist alustati teadmiseiga, et resultaati näevad alles kauged tulevased põlvkonnad, kuusiku istutamine või pargi rajamine – kõik nad viitavad surmajärgse perioodi väärtustamisele. Kui Emmanuel Lévinasi järgi on surm projektide omamise võimatus (Lévinas 1998 [1979]: 75), siis oma-aeg võimaldab siiski suhestuda tulevikuga “projektide” kaudu, mis ulatuvad teisele poole surmahetke.

Lühenenud aja-horisont on seostatav puuduliku sotsialiseerumisega või vabanemisega mütoloogilisest pidevuse-kontseptsioonist. Aja-horisondi märgatavat lühenemist on teadus kirjeldanud näiteks heroinisõitlaste juures, kes valivad testides lühiajalise võiduvõimaluse ja suurema riskiga – ning lõppkokkuvõttes kaotusele viivaid – strateegiaid.

Piir ja tõlge

Igasugune *oma* ja *võõra* eristamine eeldab piiri olemasolu. Oma-aja kontseptsioon tõmbab piiri tuleviku ja mineviku suunal, eristades *võõra* ja kaugel aja olulisest ja *omast*. Kuna aga paljud positiivsused inimese teadvuses on attributeeritud ajalise parameetriga, on paigutatud ajalisele teljele nii ulatuvuse kui järgnevuse mõistes, siis on piir iga kategooria puhul mõnevõrra erinev ning nii saab rääkida vaid teatud mitmekesisuse läbi hägustunud üleminekust, mis on võrreldav kõndimisega Hiina müüril, mis mõlemas suunas kaob udusesse kaugusesse.

Suhestumisel piiritagusega leiab aset tõlge, võõrama muutumine omamaks. Tuleviku suunal on siin ilmselt tegemist kollektiivsete, jagatud

ettekujutuste ja tõekspidamiste dünaamikaga. Samadele reeglitele allub ka võõra ja kaugel mineviku tõlkimine ja tähendustamine. See ülimalt huvitav ühiskondlik fenomen kaasab nii ajaloo teaduse, ideoloogia, historiograafia, ühiskondliku leppimise, andestamise kui unustamise.

3. Kultuuriline oma-aeg

Oma-aja representatsiooni uurides tuleb vaadelda ruumi, milles ta eksisteerib. Vaieldamatult on tegemist individuaalse teadvuse fenomeniga, mis struktureerib ettekujutust reaalsusest. Kuid kui oma-aeg oleks vaid individuaalne, siis kerkiks küsimus tema päritolu kohta (füüsika?) ning jääks selgitamata tema kultuurisisene invariantus. Ettekujutus indiviidi jaoks relevantsest, tähendustatud ajaperioodist on seega ühtaegu individuaalne kui ka kollektiivne, grupile omane, ühiskondlik-kultuuriline. Oma-aja näol on tegemist teatud mõttes grupi- või kultuurisisese parameetriga, mis võimaldab omakorda määratleda tsentrit kui domineerivat seisukohta ning perifeeriat. Olles kollektiivis jagatud ning reprodutseeritud veendumus või hoiak, on tegemist teatud mõttes ideoloogilise fenomeniga, mis korrastab ja mõtestab indiviidide jaoks sotsiaalset reaalsust, eristab gruppe üksteisest ning mõjutab sotsiaalseid praktikaid. Nii saab ilmselt eristada nomaadlike kultuure autohtonsetest ning näiteks erinevate riikide erinevaid keskkonna-alaseid praktikaid.

Lisaks oma-aja kui kollektiivse veendumuse ja hoiaku muutusele kultuuriti väärib uurimist ka selle muutumine läbi ajaloo. Nii seostatakse tulevikuhorisoni lühenemist progressi kui domineeriva mõõdupuu esilekerkimisega juba renessansis, mis lõhkus keskaegse skeemi, kus poja elu kordas isa oma. Eriti on aja-horisoni lühendanud demokraatiate areng, kus oluliste otsuste heitlikkus on determineeritud valitseja lühikese elueaga ning vastutuse hägustumisega. Postmodernistlik “vabalangemise” doktriin, mis ei atributeeri tulevikku puudutavatele otsustele selgeid parameetreid *hea* ja *halva* ning *õige* ja *vale* teljel, on samaaegselt aja-horisoni lühenemise põhjus ja ka resultaat.

Oma-aja ühiskondlik ja ideoloogiline olemus väljendub hästi ka mineviku osas. Ajalugu kui teadmine toimunust on üldjuhul konformne ühiskonna stabiilsuse pürgimusega. Nii nagu individuaalsel tasemel “ilma unustuseta ei saa olla õnne, rõõmsameelsust, ei lootust, uhkust, *olevikku*” (Nietzsche 1989: 58; toimetaja tõlge), nii on mitte-unustamine ühiskondlikul tasemel lakkamatuks vastuolude ja verevalamiste allikaks.

Oma-aja ideoloogiline olemus seisneb ka tema reproduktsiooni-mehhanismis. Suheldes lapsega näiteks majaehituse või pargi rajamise teemadel, saab selgeks, et lapse oma-aeg ei ole veel “suletud”: otsuste tegemisel ei arvestata lisaks paljudele muudele faktoritele ka seda, millisele ajale peaks seejuures *mõtleva*. “Sulgumine” toimub ilmselt primaarse sotsialiseerumise, ideoloogilise reproduktsiooni käigus.

4. Kokkuvõte

Oma-aja kontseptsioon on käsitletav tervikliku ja piiritletavana. See võimaldab teda kasutada selliste kultuuri- ja ühiskondlike fenomenide nagu keskkonnateadlikkuse või etnilise mälu uurimisel. Oma-aja varieeruvus kultuuriti ning ajalooliselt loob huvitava löike nende uurimisobjektide avamisele. Asudes psühholoogia, semiootika ja kulturoloogia kattuvusalal, kannab oma-aja kontseptsioon heteroosi energiat ning võimaldab täiendavat sünteesi selliste valdkondadega nagu sotsioloogia, religiooni-uuringud, sotsioseemiootika, ökoloogia, eetika jpm.

Kasutatud kirjandus

Berger, Peter; Luckmann, Thomas 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise its the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.

Buber, Martin 1993 [1923]. *Я и Ты*. Москва: Высшая школа.

Levinas 1998 [1979] = Левинас, Э. 1998 [1979]. *Время и Другой*. Санкт-Петербург: ВРФШ..

Lotman, J 1999 [1995]. Kunsti osa kultuuri dünaamikas. — *Semiosfäärist*. Tallinn: Vagabund, 165–186.

Maslow 1997 [1971] Маслоу, Абрахам 1997 [1971]. *Далние пределы человеческой психики*. Санкт-Петербург : Евразия.

Nietzsche, Friedrich 1989 [1887]. *On the Genealogy of Morals*. New York: Vintage Books.

Ricoeur 2004 [2000] = Рикёр , Поль 2004 [2000]. *Память, история, забвение*. Москва : Издательство гуманитарной литературы

Self-time: A cultural semiotic study

Describing culture in spatial metaphors permits us to use such qualifiers as *centre* and *periphery* in differentiating the self and the other. Moreover, culturally distant, alien or marginal phenomena are often distant spatially. A similar overlap of *distant* and *alien* can be observed on the temporal scale — certain events and notions located in the near past or the near future pertain to one's *self*, whereas distant — either very ancient or located in a distant future — are *other*. This allows us to construct the concept of *self-time*: it is a conceived break in continuous time, important for individuals for making their daily activities meaningful; it is discernible and comprehensible, considered their *own* by individuals due to the importance or familiarity of the ways of understanding located in the period.

The concept of self-time can be treated as integral and determinable. This allows it to be used for researching such cultural and social phenomena as environmental awareness or ethnic memory. The variability of self-time across cultures and in history creates an interesting intersection for opening up these objects of research. Located where psychology, semiotics and culturology overlap, the concept of self-time carries the energy of heterosis and allows for further synthesis with such fields as sociology, religious studies, social semiotics, ecology, ethics, etc.